

| CARSTEN BACH-NIELSEN: *Fra jubelfest til kulturår. Danske reformationsfejringer gennem 400 år*, Aarhus Universitetsforlag, Aarhus 2015, 382 sider, 399,95 kr.

„Centenaries are an invention of the late nineteenth century“. Med disse ordene innleder den britiske historikeren Eric Hobsbawm første kapittel i sin fortelling om verdens historie i slutten av det nittende århundre, *The Age of Empire 1875-1914*. Påstanden er ukorrekt, men den representerer samtidig det som trolig har vært en nokså utbredt forestilling blant mange historikere om jubileenes nære forbindelse til moderniteten. Man finner lignende forestillinger uttrykt i arbeidene til den franske erindringshistorikeren Pierre Nora, hvor jubileumsfeiringer likeledes forbindes med fremveksten av en moderne minnekultur mot slutten av 1800-tallet. Det foreligger riktignok en etterhvert ganske omfattende forskning, særlig innenfor det kirkehistoriske feltet, som med all tydelighet viser at historiske jubileer har eksistert helt tilbake til 1600-tallet med røtter i en særegen protestantisk jubileums-kultur. Det er dog grunn til å spørre om kunnskap om dette fenomenet hittil har nådd utover kirkehistorikernes rekker.

Derfor er det svært gledelig at det nå foreligger en bredt anlagt bok om danske reformasjonsjubileer gjennom 400 år, et verk som nettopp legger vekt på de lange linjer i jubileenes historie og fører dem helt tilbake til utgangspunktet. Boken kommer dessuten ut på et svært betimelig tidspunkt, akkurat tidsnok til 500-årsjubileet for Martin Luthers reformasjon. Den vil forhåpentligvis og formodentlig finne et interessert publikum blant både lek og lærd i et år da de evangeliske kirker i Norden vil feire sitt historiske opphav.

Carsten Bach-Nielsen skriver selv at han vil „prøve at lægge et længdesnit på sagen; spørge om der er nogen kontinuitet i handlinger, vi møder i fejringene, i de spørgsmål, man ved jubilæerne har søgt besvaret.“ (s. 13). Dette er et ambitiøst prosjekt, som også fyller et tomrom i forskningen på reformasjonsjubileene i Danmark. De danske feiringene er nemlig hittil blitt behandlet hver for seg og enkeltvis, uten at noen har forsøkt å sette dem inn i en større sammenheng og vise forbindelsen mellom dem. Det samme var inntil nylig også tilfelle i Tyskland, hvor det lenge kun fantes studier av enkeltjubileer (for eksempel Hans-Jürgen Schönstadts avhandling fra 1979 om reformasjonsjubileet i 1617, *Antichrist, Weltheilsgeschehen und Gottes Werkzeug, Römische Kirche, Reformation und Luther im Spiegel des Reformationsjubiläums 1617*, som Bach-Nielsen refererer til). I et forskningsprosjekt på tidlig 2000-tall, ledet av historikeren Winfried Müller ved universitetet i Dresden, ble imidlertid det historiske jubileets lange historie gjort til gjenstand for undersøkelse. Her sto kontinuiteten og bruddene i utviklingen fra

de tidlig moderne lutherske jubelfestene til vår egen tids historiske jubileer i sentrum. Wolfgang Flügels avhandling *Konfession und Jubiläum. Zur Institutionalisierung der lutherischen Gedenkkultur in Sachsen 1617-1830* (Leipzig, 2005), som sprang ut av dette prosjektet, gir en samlet fremstilling av reformasjonsjubileenes utvikling i det lutherske kurfyrstedømmet Sachsen gjennom to århundrer. Selv om Bach-Nielsen ikke selv refererer til disse arbeidene, kan hans fremstilling like fullt leses som et viktig skandinavisk bidrag til forskningen på den historiske utviklingen av en luthersk minnekultur, fra tidlig moderne tid frem til i dag.

Bach-Nielsen lykkes langt på vei med sitt prosjekt. Boken er et solid stykke arbeid, hvor leseren loses med stødig hånd gjennom det forfatteren i forordet beskriver som „den labyrint, de danske rigers og landes reformationsfejring er“. Reformasjonsfeiringene har gjennom deres lange historie involvert et vrirlende mylder av aktører og institusjoner i planlegging og utførelse. Å behandle dette store og mangfoldige materialet under ett fordrer av forfatteren et skikkelig overblikk over fire hundre års kirkehistorie, kulturhistorie og politisk historie. Bach-Nielsen mestrer denne utfordringen med sin perspektivrike tilgang.

Boken vitner om forfatterens dype kjennskap til dansk (og tysk) kirkehistorie. Feiringene blir kyndig kontekstualisert og forklart i lys av samtidens teologiske strømninger og konflikter. Et høydepunkt for en leser som selv har arbeidet med 1700-tallets jubelfester, er Bach-Nielsens nyanserte tolkning av jubelfesten for den danske reformasjon i 1736. Han viser at denne festen ble preget av en uforløst spenning mellom den fremoverskuende og kritiske tolkningen av arven etter reformasjonen som deltes av pietistene rundt kongen, og en triumferende grunntone i de offisielle fremstillingene av reformasjonen som ble formidlet til folk flest. Ifølge pietistenes historieforståelse var reformasjonen ukomplett og uferdig, og det var fremdeles behov for videre reform av kirken og samtidens kristenliv. Denne fremtidsrettede holdningen lå til grunn for kong Christian VIs omfattende reformprogram i disse årene. Likevel, påpeker Bach-Nielsen, brukte juristen Andreas Hojer i sitt offisielle jubileumsskrift mest plass på å fordømme senmiddelalderens katolisisme, et for lengst tilbakelagt kapittel i dansk historie. Bach-Nielsen tydeliggjør med dette myndighetenes dilemma, nemlig at de på en og samme tid måtte balansere respekten for den historiske reformasjonen med et kongelig reformprosjekt som implisitt antydte at det fremdeles var behov for ytterligere reformasjon. „Dette dilemma er det“, skriver han, „der gjør reformasjonsfejringen så uklart“ (s. 102).

En annen side ved boken som fortjener å løftes frem, er Bach-Nielsens analyser av de mange materielle produktene som kom ut av de danske reformasjonsfeiringene. Boken inneholder rikelig med interessante diskusjoner av de ulike mediene som ble tatt i bruk, fra det billige og unnselige (leilighetsdikt og kobberstikk) til det kostbare og mer permanente (kongelige jubileumsmedaljer og monumenter). En stor fortjeneste med boken er at leseren får se mange av disse gjenstandene med egne øyne. *Fra jubelfest til kulturår* er nemlig generøst forsynt med en mengde flotte fargeillustrasjoner. Foruten å høyne leseopplevelsen, gir de mange illustrasjonene et fascinerende innblikk i de visuelle og materielle sidene ved luthersk minnekultur.

De offisielle jubileumsmedaljene som den eneveldige regjeringen fikk produsert til alle de store reformasjonsfestene i perioden 1717 til 1836, gir et særlig interessant blikk på feiringene med deres konsentrerte, ikonografiske tolkninger av reformasjonen (s.56-57, 94-95, 121-123, 190). Nevnes bør også Bach-Nielsens fine analyser av danske reformasjonsmonumenter, en genre med overraskende få eksempler med tanke på reformasjonens sentrale plass i dansk historie. Det er i så måte interessant at ingen av reformasjonsmonumentene er med i Inge Adriansens ellers så omfattende og grundige studie av erindringssteder i Danmark (*Erindringssteder i Danmark. Monumenter, mindesmærker og mødesteder*, Museum Tusulanums Forlag, 2011). Bach-Nielsen viser oss at det eldste av de danske reformasjonsmonumentene er Hermann Ernst Friends Hans Tausen-monument i Viborg, som ble reist med kongelig støtte og avduket under jubelfesten i 1836 (s. 197-200). I 1894 kom et nytt Tausen-monument, denne gangen reist i Birkende på Fyn i 1894 etter en bred folkelig innsamling. Dette monumentet ble faktisk masseprodusert i form av gipsversjoner av Axel Hansens relieff som ble solgt til kirker over hele landet. Det hele i følge Bach-Nielsen „et forsøg på med et rendyrket dansk produkt at lade den kanoniske Luther få lidt konkurrence som kirkefader“ (s. 230). Det største og mest kjente i genren er naturligvis H. Lønborg-Jensens og Max Andersens store reformasjonsmonument i København, som først ble lansert som idé under reformasjonsjubileet i 1936 og avduket i 1943. Bach-Nielsen viser at dette monumentet ble møtt med ganske stor motstand helt fra starten av, også innen kirkens egne rekker. Flere debattanter mente midlene burde brukes til mer verdige formål enn et minnesmerke, men det var også heftige diskusjoner om de estetiske kvalitetene ved, og det symbolske innholdet i, de konkrete forslagene til monumenter (s. 303-312).

Boken er i det hele tatt et overflødigthorn av eksempler på hvordan erindringen av reformasjonen er blitt gitt konkret, fysisk utforming gjennom tidene. Plassen tillater ikke å gi grundig omtale av alt

her, men en siste kategori må likevel nevnes. Bach-Nielsen har nemlig funnet flere eksempler fra hele Danmark på lokale reformasjonsmonumenter, i ordets utvidede forstand. Kirker over hele landet inneholder kunst og objekter som ble anskaffet i forbindelse med reformasjonsfeiringene. Tilsvarende initiativer kjennes fra Norge, hvor det finnes eksempler på både fast og løst kirkeinventar med referanse til jubelfestene. Den eldste som nevnes i boken er Jørgen Friis' innskrift på prekestolen i Sankt Olai kirke i Helsingør, som minner om at det var gått to hundre år siden „Wi slap ud fra Munke-Skick/Og den sande Lære fik“ (s.105). Flere av de senere jubelfestene førte til liknende lokale initiativer (se f.eks. s. 202-203, 248-249), og festene har følgelig satt mangfoldige spor etter seg i danske kirkeinteriører.

Den mest interessante i denne sammenheng er jubelfesten i 1817, da den kongelige anordningen oppfordret rikets menigheter til å pryde kirkene „som til høytidelig fest“ (s. 111). Bach-Nielsen har funnet en helt unik kilde som dokumenterer de lokale initiativene, den holstenske presten G.P. Petersens *Chronik der Reformationsjubelfeier in den Dänischen Staaten* (1819). Bach-Nielsen vier med rette flere sider på en diskusjon av Petersens bok, som han bruker som en kilde til prestenes iscenesettelse av kirkerommet samt til å si noe om „effekten, gjennomslaget, succesraten i forhold til betragterne og deltagerne“ (s.133). Petersens prester arrangerte svært gjennomtenkte tablåer og utsmykninger med lys, transparenter, bilder og blomster. Dekorasjonene utgjorde enkelte steder ramme for rituelle handlinger som involverte menigheten, mens prestene andre steder brukte dekorasjonene som pedagogiske hjelpemidler i prekenen. Bach-Nielsen har i Petersens bok funnet en kilde som gir en usedvanlig nær tilgang til hva som kunne foregå i kirkerommet under fortidens jubelfester.

En helhetlig tolkning av de lange linjene finner man i bokens konklusjon, hvor Bach-Nielsen skriver at han vil „forsøge sig med en syntese af det bærende i tidligere reformationsfejringene“ (s. 338). Et hovedargument her er at de opprinnelige jubelfestene „primært skal tolkes i et frelseshistorisk perspektiv, altså forstås i en teologisk kontekst“ (s. 339). Fra den første store jubelfesten i 1617 var reformasjonsfeiringene modellert etter et utpreget gammeltestamentlig skjema, det forfatteren ett sted kaller „Den store kode-Israels fester“ (s. 79). Jubelfestene var i de første århundrer utformet som minne- og takksigelsesfester etter bibelsk forbilde, hvor det danske folk skulle takke Gud for hans beskyttelse og befrielse. Under eneveldets tid på 1700-tallet knyttet festene dessuten tungt an til en israelittisk kongeideologi hvor de eneveldige kongenes pakt med Gud ble forstått som grunnlaget for landets velvære.

Reformasjonsfeiringenes nyere historie fremstår som noe av en forfallsfortelling i Bach-Nielsens fremstilling. Det bærende motiv i denne fortellingen er, slik jeg leser den, et meningstap forårsaket av samfunnets gradvise sekularisering. Bach-Nielsen beskriver utviklingen med terminologi lånt fra erindringshistorikeren Pierre Nora, som en overgang fra „erindring“ til „historie“. Den religiøse forståelsesrammen som lå til grunn for de protestantiske jubelfestene, varte i følge Bach-Nielsen mer eller mindre helskinnet ved helt frem til og med trehundreårsjubileet for den danske reformasjon i 1836. Det forekom riktignok viktige forskyvninger både i festenes motivasjon og utforming i løpet av de første århundrene, men like fullt hersket det helt frem til 1836 enighet om noen grunnleggende forestillinger, nemlig „at det var relevant at takke Gud for reformationen, for dermed takkede man også for kongedømmet og den moderne stat“ (s. 341). Etter dette skjer det imidlertid noe med den selsagtheten hvormed fortiden ble erindret i en religiøs kontekst. Frem mot Lutherfesten i 1883, skriver han, overtar „historien gradvis erindringens plads – forstået som den erindring, der udtryktes og blev givet videre i de store kirkelige fester med deres liturgiske sprog og prædikener“ (s. 341).

Under den danske reformasjonens 400-årsjubileum i 1936 var utviklingen kommet enda lengre: da var det København kommune som sto som hovedansvarlig for feiringene, mens folkekirken heftet seg på og tilbød sine lokaler som ramme for konserter og andre kulturelle arrangementer (s. 271-286). I Bach-Nielsens fremstilling får dette forholdet stor signifikans, idet det med referanse til Nora leses som et tegn på „et begyndende sammenbrud af det, man kan kalde erindringsmiljøer“ (s. 342). Kirken hadde etterhvert mistet sin funksjon som den sentrale formidler av verdier gjennom kollektiv erindring, og reformasjonsfeiringene ble i stadig større grad rene kulturelle begivenheter. Bach-Nielsen følger de danske reformasjonsfeiringenes historie helt frem til vår egen tid. Etter noen sider om de relativt lavskalerte feiringene på 80- og 90-tallet, skriver Bach-Nielsen lakonisk at det „[i] det hele taget må [...] konstateres, at gassen går af reformationsfejringene, jo mere man nærmer sig årtusindskiftet“ (s. 328).

Bach-Nielsen gjør et stort sveip gjennom de danske reformasjonsjubileenes flere århundrer lange historie. Derfor er det også for mye forlangt av forfatteren at han skal gjøre dypdykk i arkivaliene for hvert eneste jubileum. Fremstillingen bygger i hovedsak på en stor mengde trykte kilder og en omfattende sekundærlitteratur. I skildringen av reformasjonsjubileenes første århundrer har forfatteren i stor grad basert seg på eldre kirkehistoriske arbeider av Bjørn Kornerup, J.Oskar Andersen og andre, mens han for de senere tiders del i stor grad har måttet skrive reformasjonsfeiringenes historie fra grunnen av. Det er

likevel enkelte steder i kapitlene om de eldste jubelfestene hvor undersøkelser i Danske Kansellis arkiver kunne bidratt til å nyansere konklusjonene.

For eksempel gjør Bach-Nielsen et poeng av at reformasjonsfesten i 1717 var den eneveldige kongemaktens jubileum, og at det var karakteristisk for denne festen „at det er kongen, der tager initiativet“ (s. 51). Jubelfesten i 1617 var preget av initiativtageren biskop Resen i så stor grad at Bach-Nielsen ett sted kaller den „biskop Resens fest“ (s. 49). I 1717 hadde derimot geistligheten og kirken „i det hele taget mistet sin selvstændighed ved helt og aldeles at være blevet lagt under kongens myndighed og kontrol“ (s. 49). Men var egentlig geistligheten helt uten innvirkning på dette jubileet? Festen ble riktignok, som Bach-Nielsen påpeker (s. 53-58), sterkt preget av barokkens representasjonskultur, og man sparte ikke noen midler på pomp og prakt til den offentlige iscenesettelsen av kongemakten. Danske kansellis supplikkprotokoller viser dog at det ikke var Frederik IV som tok initiativ til jubileet, men Sjællandsbispen Christen Worm, som 2. april 1717 sendte en supplikk til kongen med forespørsel om man i likhet med andre lutherske territorier kunne feire en jubelfest for reformasjonen. Forslaget hans inneholdt forholdsvis detaljerte forslag til hvordan jubileet kunne feires, hvorav en rekke faktisk ble tatt til følge. Så tidlig som i mars 1717 kunne Gothateologen Ernst Salomo Cyprianus dessuten fortelle sine lesere (i den korte teksten *Vorläuffiger Bericht*, 1717) at hans kontakt i København, teologiprofessoren Søren Lintrup, hadde fortalt at danskene planla å feire et jubileum- altså minst én måned før den eneveldige Frederik IV hadde blitt forespurt om dette! Den danske geistligheten var med andre ord ikke fullt så parkert på dette tidspunktet som Bach-Nielsen antyder.

Et annet eksempel er forfatterens påstand om at festen i 1717 også „ansås at være en fest for Augsburgbekendelsens 200-årsjubilæum“ og at det er „meget få spor af en egentlig festligholdelse af 200-året for bekendelsens overgivelse, den 25. juni 1730“ (s. 50). Det ble aldri holdt en jubelfest for Augsburgbekjennelsen i Danmark i 1730, angivelig fordi Københavns ildebrand i 1728 hadde lagt residensstadens kirker i aske. Dokumenter fra Danske kansellis arkiver viser imidlertid at begivenheten ble markert med en en-dags takksigelsesfest i alle landets kirker. Dette ble foreslått av kongens konfesjonarius Søren Lintrup (igjen en teolog!), som også var ansvarlig for festens utforming.

Dette er likevel små innvendinger mot en på alle måter interessant og velskrevet fremstilling. Boken kan trygt anbefales til alle med interesse for hvordan minnet om reformasjonen er blitt forsøkt holdt levende fra 1600-tallet og frem til i dag.

Thomas Ewen Daltveit Slettebø